

«Sandheden – Sandheden, om den saa skal føre til Helvede!»

Inntrykk fra en Garborgkonferanse

AV MERETE JOHANSEN OG TONE SKJERVEN

Stødt er de mannfolk så kloke.

Og stødt so kjem de i beit.

Og all ting fær de i floke

med alt det de veit og veit

Denne strofen fra Garborgs «Haugtussa» hadde fylkeslege Geir Sverre Braut valgt som motto for konferansen om psykisk helse, samfunnsforståing og skjønnlitteratur som gikk av stabelen i Stavanger 27. og 28. september – i anledning Garborgåret. Vi dro dit. Vi kjørte gjennom høstgule bygder i Telemark, og videre langs en spøkelsesaktig, mørklagt riksvei 13 til Stavanger, mens vi fantaserte om troll og trolldom.

Fant vi sannheten i Stavanger? Vi fikk vel en flik av en forståelse av noen sammenhenger som vi ikke hadde sett før. Et drypp av innsikt som la seg inntil det gamle og utvidet horisonten litt. Men, som fylkesmann Tora Aasland sa noe om i innledningen: vi sier helst ja til det som stemmer med våre egne oppfatninger og erfaringer, det er vanskeligere å ta til seg informasjon som ikke så lett faller på plass i egen erfaringsverden. Det må kreve både vidsyn og forståelse tror vi, og kun med et vidåpent sinn kan man makte å se de store sammenhengene. For, som Garborg har sagt «Dei store samanhengane kan ein ikkje rekkje å røyne seg til, dei må ein sjå.»

«Å kommunisere er å forstå samfunnet og uttale seg», sa Aasland. Vi har en klar opplevelse av at det var det denne konferansen bød på, gjennom en variasjon av tema og innfallsvinkler. Vi skal her forsøke å gjengi hovedtrekkene i de fortellingene vi lyttet til gjennom to helstøpte dager.

Må man være gal for å være virkelig kreativ?

Først ute var psykiater Trond F. Aarre fra Nordfjord med foredraget «Frå Garborg til Gaustad. Psykiatri eller litteraturvitenskap?» Han har interessert seg for sammenhengen mellom kreativitet og psykisk sykdom. Han tok utgangs-

punkt i livet til Arne Garborg, en gutt som vokste opp med en far som tok ende på livet sitt, angivelig fordi Arne ikke ville ta over farsgården. Faren til Arne forgrublet seg på fortapelsen og mente han hadde syndet mot Den hellige ånd. Faren etterlot seg et sett gener som Arne fikk merke virkningen av i sitt liv. «Det interessante er at vi i dag står og hyller en pasient som unnslett oss», sa Aarre. «Han kunne jo ha ringt...»

Vi har en tendens til å opphøye melankolien til noe kunstnerisk og kreativt. Allerede Aristoteles stilte spørsmål om hvorfor folk var så opptatt av at kunstnere var gale. Aarre ramset opp en rekke diktere og kunstnere som har lidd eller lider av alvorlig stemningslidelse. Det kan ikke være rene tilfeldigheter, dessuten skal det visstnok være vist i vitenskapelige studier at det er en overvekt av stemningslidelser hos kreative personer. Spørsmålet er da bare om kreativitet fører til stemningslidelser, eller vice versa, eller om kreativitet og stemningslidelser har en felles årsak. Aarre mente å ha belegg for det siste.

Han var opptatt av den lidelsen disse menneskene går gjennom. Kanskje må man skape for å komme seg ut av helvete. Filosofen Jean Paul Sartre skal ha sagt at genialitet ikke er en gave, men en utvei i en desperat situasjon. Slik sett vil kunst og kreativitet kunne forstås som helbredende i en viss forstand. Garborgs diktning kan være et eksempel på dette. Slik gikk det kanskje også til at han unnslett oss, men ikke uten svær lidelse.

Aarre ga oss flere eksempler på den romantiseringen av sykdom og lidelse som vi kan oppleve i møte med kunstnere. G.F. Händel satt visstnok hjemme hos sin mor og

skrev utkastet til verket «Messias» på 21 dager i et ustyrlig sinne. Noen har ment at Händels oppgave i livet var å være syk. Hvis han hadde fått behandling, ville vi ikke fått verkene hans. Men er dette riktig? «Selv om diktere er syke, er de ikke alltid best når de er syke», sa Aarre og viste til verk som Strindbergs «Inferno» og Nietzsches «Ecce Homo». «Galskapen skinner igjennom, det er ikke god diktning.» Kunstnere kan jobbe bra i hypomane perioder, men det kan være langt mellom disse. I depresjonens mørke er det ikke mye kreativitet. Hvis man stabiliserer stemningslidelsen vil personen kunne jobbe kreativt mer jevnt. Slik vi forsto Aarre bør vi være forsiktige med å romantisere lidelsen. Personer med stemningslidelser har det best når de får stabilisert sin sykdom, også med kunsten.

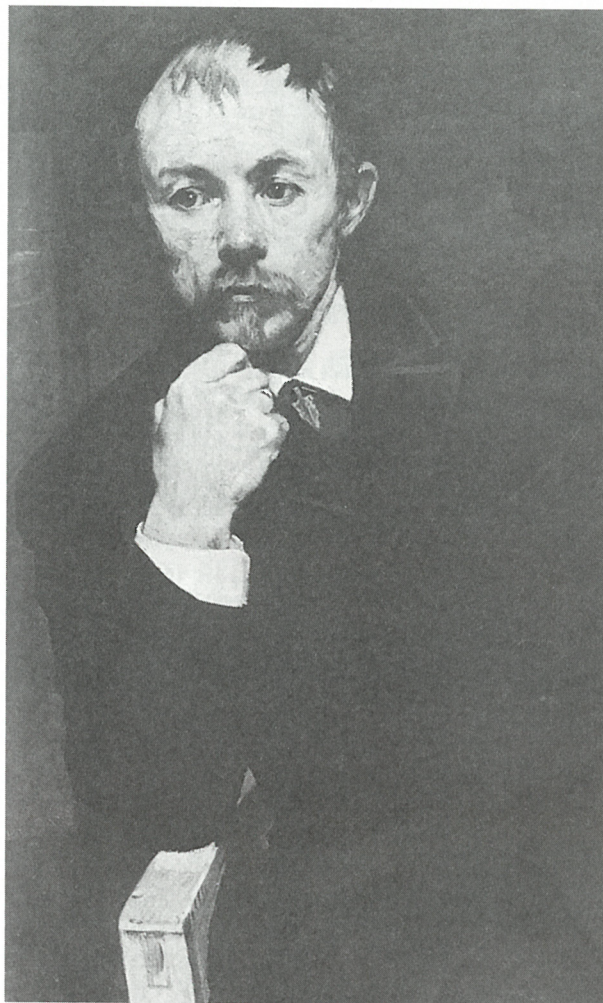
Den forståelige galskapen

Litteraturviteren Anne Elise Winterhus leste et brev som hun hadde skrevet til sin psykisk syke bror. Brevet omhandlet deres felles oppvekst. Hun tok et skarpt oppgjør med den fortelse av viktige livstema som de opplevde i barndomshjemmet. «Var det det vi lærte», spurte hun i brevet: «at bare gjennom å tie kan en verne om det verdige?» Hun spurte videre, «hva gjør vi med det vi ikke forstår eller tåler i oss selv og i andre? Hva gjør vi med skammen? Skam og fortelse lever i ekteskap med hverandre», sa hun. «Tror vi at det som ikke nevnes ved navn ikke finnes? Vi ble opplært til å være statister i eget drama, vi skulle gå ut i verden og late som ingen ting, men den dype og infiserte skammen tok fra oss muligheten til livsglede. I stedet kom depresjon som sjelens gråt, og angsten som sjelens protest mot det inntengte.»

Hvordan kan man da bevege seg fra soning til forsoning, fra meningsløshet til mening? Broren ble syk, selv har hun søkt hjelp i litteraturen. «Kunstnerens sensibilitet gir mulighet til å kjenne, gjenkjenne og erkjenne.» Litteraturen og kunsten blir brobygger mellom ens inntengte forbudte landskap og livet. Hun brukte Jon Fosses diktning til å belyse sitt budskap. «Møtet er berøring, mennesket blir til i relasjon. Intellektuell forståelse skaper avstand, men faren er at vi dermed tror at vi har avstand», sa Winterhus med en liten snert til helsevesenet og psykiatrien. «Vi må fortelle våre egne historier.»

Mørkets sangerske

Jan Erik Vold snakket om at vi trenger de store fortellingene idet han viste til Gunvor Hofmo (1921–1995) sitt liv, med referanser til sin bok om henne «Mørkets sangerske». Gjennom en poetisk beskrivelse ga han oss et lite innblikk i hennes liv og skjebne gjennom en dikters respektfulle og medføleende blikk. Han ga en liten honnør til norsk psykiatri da han bemerket at «de lot henne i fred.» Hun var inn-

lagt ved Gaustad psykiatriske sykehus i 16–17 år. «Sjelen slumret bare», sa han om hennes tilstand i de årene, «og som et under våknet hun igjen.»

Hofmos poesi beskrives som «et vindu i en mørk tid.» Hun vokste opp på østkanten i Oslo i en Gruneløkkagård sammen med to eldre søsken og foreldrene. De bodde i øverste etasje i en leilighet på 20 - 30 kvadratmeter. Gjennom store flater og detaljerte skildringer fikk vi innblikk i Hofmos liv. Ytre begivenheter knyttet til krigsårene ble kontrastert med en dyptloddende studie av krigsårenes betydning for den unge jenta. Vold beskrev hvordan hun møtte realitetene i det Europa hun levde i fra hun var en livat jente i barneårene, gjennom avgjørende møter med sinnets sammenbrudd, til hun igjen gjenvant sin aktivitet som poet. Sentralt i poesien står Hofmos nære vennskap med den jødiske kvinnen Ruth Maier. Sorgen over tapet av Maier som ble henrettet i en tysk konsentrasjonsleir, danner en understrøm i Hofmos poesi. Vold følger dikteren innover i et stummende mørke og utover i en motivisk klarhet. «Mitt livs nærsynthet. Alle de blinde fikk syn gjennom deg. Alle de stumme fikk ord gjennom deg.» (Hofmo). (forts. s. 20)

Psykosen som beskyttelse

I psykiater Svein Haugsgjerds foredrag «Uro i tiden, uro i sjel og sinn», stilte han seg spørsmål om hva Gunvor Hofmos stemme har å fortelle oss som arbeider i psykiatrien. Han syntes at hun på en sjelden måte dokumenterte hvordan indre smerte til slutt førte til et psykotisk gjennombrudd. Haugsgjerd møtte henne da han arbeidet som assistentlege ved Gaustad sykehus. Han fortalte om denne kvinnen, hvordan hun en dag gikk til sin terapeut og sa at hun ikke lenger ville hyppe poteter i åkeren sammen med de andre pasientene. Terapeuten foreslo at hun kunne begynne å dikte igjen og ga henne en stol og en pult i et hjørne ved et vindu i stuen. Her arbeidet hun resten av tiden på Gaustad.

Haugsgjerd hadde fokus på Hofmos lidelse som en psykose, psykosens beskyttelse mot noe uutholdelig. «Dette er også en måte å likvidere sin egen vilje til å kommunisere med sitt indre og å møte andre med et skjold av symptomer. Dermed mistet hun også sin mulighet for å bli forstått og gjenkjent av andre. Sammenbruddet kan sees som en engel som beveger seg bakover med ryggen til framtiden og ser bakover før den kommer videre», sa han. Haugsgjerd mente at nøkkelen til forståelsen av hennes sammenbrudd ligger i hennes tap av venninnen Ruth Maier. Hun var hennes livs kjærlighet. Hun ble hennes alter ego og muse. «Det er ingen hverdag mer, bare sorte lik i røde klær. Alt vi forinner er de dødes åndedrag.» (Hofmo). Haugsgjerd viste til at Hofmo senere ikke var i stand til å stå noe menneske nær. Hun forsøkte få gitt ut sin venninnes dagboksnotater og dikt, men lyktes ikke og følte at hun sviktet sine mål om å være sin venninnes talsmann. Hun opplevde intens selvkritikk etter dette. Det senere forholdet til dikteren Astrid Tollefsen beskrives som et blekere forhold. Haugsgjerd mente at stridigheter og brudd i relasjonen til slutt utløste det psykotiske sammenbruddet.

Tro og trolldom – eller vrangforestillinger

«Visjoner og virkeligheter. Med Haugtussa som guide i møte med fremmede kulturer», var tittelen på foredraget til psykiater og forfatter Mette Nygård. Nygård hadde sitt fokus på en psykologisk forståelse av religiøse erfaringer og kulturelle aspekter av disse. Kulturen preges av visjoner som psykologiske fenomener og syner som religiøse erfaringer. Hun viste til at det i flere deler av verden eksisterer tro på en åndelig verden parallelt med den verdslige verden. Våre erfaringer er at pasienter oppsøker healere, irislesere, etc for å søke svar og hjelp for sine plager. Troen på forhekselsen og «det onde øyet» er der fortsatt. Troen på krefter utenfor vår verden finnes i alle kulturer. Ut fra et psykologisk perspektiv kan trolldom forstås som psykologisk forsvaret og overtro. I «Haugtussa» fra 1885 skrev Garborg om

Veslemøys utenomjordiske krefter. Nygård ga en analyse av Veslemøy og tenker seg at hun kanskje fikk en tryggere verden å forholde seg til når hennes søster viste seg for henne som gjenferd og fortalte om Veslemøys livsløp. Hun hadde en evne til å se inn i den andre verden, noe som vi i dag ville kalle «uvanlige sanseopplevelser».

I dag er trolldom et forskningsfelt. Et fellestrekk ved fenomenene som omhandler trolldom, er at trollmannen nettopp ser klarere i dempet belysning, dette sammen med ranglelydene gjør at mediet lettere kommer i transe. I Nygårds utlegning av teksten om Veslemøy er det nettopp to fenomener som går igjen. Det ene er at når Veslemøy ser inn i den andre verden er dette sanseopplevelser som hun har om kvelden, natten eller tidlig morgen. Opplevelsene kan også oppstå i tussemørke, tåke eller i snøstorm. Et annet fenomen er at opplevelsene ofte er knyttet til lyder.

Nygård viste til flere erfaringer med pasienter fra andre kulturer. En av pasientene kom til henne fordi han ikke fikk sove, en liten gutt viste seg for ham om natten. Det viste seg at han som ung soldat hadde deltatt i et overfall og skutt en liten gutt i magen. Etter dette deserterte han. Denne mannen hadde vokst opp i en kultur med en arkaisk religiøsitet som han som voksen tok avstand fra. I hans religion ville det blitt forlangt gjengjeldelse for en slik handling. Han hadde ikke lenger noen ritualer å forholde seg til som kunne hjelpe ham. Han forsøkte å sone ved å vaske eller skade den hånden som han hadde drept gutten med, uten at dette hjalp ham.

Gjennom flere historier understrekte Nygård viktigheten og nødvendigheten av å forholde seg til andre kulturer og andre forståelser av tilværelsen. Dersom leger og andre behandlere ikke forholder seg til pasienters tro kan vi risikere å frarøve oss muligheten til å oppdage dynamikken i lidelsen og pasientenes forestillinger. Selv om pasienten ikke snakker om det, kan troen på trolldom allikevel være en bakgrunnstro som kan forklare dynamikken i symptomene, f.eks kan trolldom fungere som forklaringsmodell ved impotens eller senilitet. Pasientene vil alltid uttale seg på sine premisser. Det er viktig å skille mellom tro på trolldom og psykotiske vrangforestillinger.

Som verdi kan trolldommen kan ha en funksjon som innflytelse på moralen, slik at man unngår umoralske handlinger, sa Nygård. Hun viste til at skyld og skam på den ene siden, og frykt for trolldom på den andre, er innen det samme aspekt og er kulturelt betinget. Hun avsluttet med en omskrivning av Freud da han på sin tid uttalte seg om det kvinnelige. «Hvis dere vil vite mer om kvinnelighet enn det jeg til nå har sagt, så vent på vitenskapen, gå til dine egne erfaringer, eller hør på dikterne.» Nygård sa nå det samme

om temaet trolldom: «Hvis du vil vite mer om trolldom, vent på vitenskapen, gå til dine egne erfaringer eller hør på dikterne.» Dette landet hos oss som en spennende oppfordring til å lytte til meningen i andres og egne erfaringer og historier, enten det handler om religiøsitet eller trolldom.

Melankolien som grunnlag for det skapende

Dette var overskriften på litteraturviter Kjersti Bale sitt foredrag. Hun tok oss med i en kunnskapsmessig heseblesende gjennomgang av melankoliens mangfoldige uttrykk og nedslag i kunst og litteratur fra antikken til moderne tid.

Foredraget var basert på hennes doktoravhandling fra 1996:

«Out of my weakness and my melancholy»- Melan-

koli som litterær konfigu-

rasjon. Noe av hoved-

budskapet, slik vi forsto

det, var at språket gir

oss muligheter til å

skape tilknytning, me-

ning og sannhet som vil

virke lindrende på me-

lankolien. Hun henviste

til den franske litteratur-

teoretikeren, lingvisten og

psykoanalytikeren Julia

Kristevas avhandling «Sort sol.

Depresjon og melankoli». Kris-

teva mente at litteratur og kunst net-

topp har denne muligheten til å skape til-

knytning, lindring og tilhørighet ved at det

knyttes affekt til språket. Dette hjelper melankolikeren

som har trukket seg tilbake fra omverdenen, til å knytte bånd til verden igjen.

Kunsten og litteraturen hjelper oss også til å forstå melankoliens særtrekk. Dessuten har melankolibegrepet selv en språklig fortelling. Det knyttes noe mer positivt til melankolibegrepet enn til depresjon. Aristoteles påpekte at unn-taksmenneskene innen politikk, litteratur, filosofi etc, var melankolske. Under renessansen nådde den kulturelle forestilling om forbindelsen mellom melankoli og usedvanlig evnerikdom sitt høydepunkt. Melankolien var knyttet opp mot den sorte gallen som måtte tempereres for at individet skulle holdes i balanse. Musikk og kjærlighet var visstnok ypperlige virkemidler i den sammenheng. Selv 1800- tallets psykiatri som prøvde å kaste av seg den tidligere kulturhistorien med hensyn på melankolien for å bli mer vitenskapelig, måtte gå til litteraturen. Freud viste således til Shakes-

peares «Hamlet» idet han undret seg over hvorfor man måtte bli syk for å oppnå selverkjennelse.

Senere samme dag, da Berge Furre stod på talerstolen og snakket om de fattiges protest; «Gi oss i dag vårt daglige brød», kom det et utrop fra salen: «Måtte du aldri dø!» Utropet hadde et dypt meningsinnhold. Bale sitt budskap om at språket får mening gjennom at det knyttes affekt til det, ble her vist i praksis!

Fra dekadanse og dødsdrift til post-modernisme og narsissisme

Professor i idehistorie Trond

Berg Eriksen hadde et fore-

drag om Nietzsche og

Garborg. Slik vi forsto

det ville han kaste lys

over sammenhen-

gen mellom tidens

forvirring og indi-

videts forvirring

gjennom en ana-

lyse av Garborgs

forståelse av Ni-

etzsche. Garborg

interesserte seg for

Nietzsche og for-

søkte å forstå deka-

dansbegrepet slik det

ble forstått i den tid de

levde. Berg Eriksen satte nå

temaet på dagsordenen ved å

sammenligne 1890-årene med 1990-

årenes tidsånd.

“ Ved overgangen til
ett nytt århundre i
år 1900 fryktet man at Vårherre
skulle komme tilbake og dømme
levende og døde. Ved overgangen til
år 2000 frykter man at Vårherre aldri
skal komme tilbake og dømme
levende og døde. ”

Berg Eriksen

Berg Eriksen snakket om at 1890-årenes nihilisme ble synlig gjennom Hans Jæger og Kristianiabohemen. De ble oppfattet som 1890-årenes dekadente, de representerte rus, hor og forfall. Allikevel var de kanskje de siste som kunne synde slik at det førte til utstøtelse, sa Berg Eriksen. Dette representerte den tids behov for opprør og opprydning. Den dekadente litteraturen krevde regnskap. «Du skal skrive ditt liv» og «du skal ta ditt liv», sa Jæger.

Verken Garborg eller Nietzsche var selv dekadente. Nietzsche sa at det som kjennetegnet dekadansen var at kraften til å holde alle deler sammen var forsvunnet. De hadde begge et fellestema i sin verdibakgrunn; «All coherens is gone», spesielt uttalt var temaet tilstede i Garborgs roman «Trøtte Mænd». Berg Eriksen viser til at denne boken er en fortelling om en roman som ikke fullføres, kraften til å gjøre noe ferdig er forsvunnet. «Trøtte Mænd» kan ses på

som Garborgs reaksjon på Nietzsches forståelse av dekadansen. Nietzsche så på dekadansen som en «sykdom», der ulike deler løper hver sin vei. Han sammenlignet den med en sykdom der de ulike kroppsdelene lever sitt eget liv. Berg Eriksen påpekte at slik sett var ikke Jæger noen virkelig dekadent. Han kunne følge en tanke helt ut. Han skrev bøker. Han gjorde seg ferdig.

Hos den dekadente blir framtidstroen borte, kjønnnet det sentrale livstema, selvmordet og destruktivitet eneste utvei. Mystikk og religiøs sentimentalitet var erstatningsgleder. Verden ble holdt på avstand gjennom ironi. Galskap og vanvidd smittet over til en hel tid. Forbindelsen mellom tanke og følelse ble oppløst. Teologien var i ferd med å forsvinne.

Slik Berg Eriksen presenterte det ga Nietzsches liv opphav til studiet av geniet og de romantiske studier av galskap. Garborg studerte Nietzsche, han ville forstå sammenhengen mellom liv og lære og fant et etisk intakt menneske, og han fant Nietzsches studie av tidens dekadanse. Han fant at Nietzsche var en krisetenker. Han prøvde å overvinne nihilismen ved å sette det skapende mennesket i Guds sted. Han ville at postnihilismen skulle være kreativ og ikke reaktiv. Nietzsche ville at normer og sannheter måtte settes av livsviljen selv, og hadde fokus på kunstens frigjørende evne. Han angrep kristendommen og mente at filosofene må skape nye bilder av livet. Det handlet om tro på menneskets livgivende krefter. Den dekadente var født til undergang, mente Nietzsche. Nietzsche tok avstand fra dekadansen, forsøkte å vende negativt til positivt. Nietzsche ville bekjempe dekadansen ved å skape det oppreiste mennesket i en gudløs verden.

På 1990-tallet ved overgangen til et nytt århundre impone- res vi sannsynligvis ikke lenger av bohemens synder. Berg

Eriksen hevder at nihilismen er blitt hele folkets eiendom. Begrepet synd er borte, nå angrer man ikke sine synder, men angrer for det man ikke har syndet. 1990-årene viser postmoderne posører av et billigere stoff, de løper linjen helt ut. Det er ikke lenger dødsdriften, men narsissismen som regisserer våre posørers undergang.

Disse tankene forandrer seg på 1890-tallet mener Berg Eriksen slik vi skjønte det. Nå er det fremveksten av helte- dyrkelsen og de subjektive allmaktsfantasier som domine- rer. Berg Eriksen poengterer at en slik utvikling gjør at troen på mennesket og tilliten til demokratiet avtar, og fan- tasiene om overmennesket øker.

Postmodernismens verdikrise er ulik 1890-årenes desen- trering av verdier. Det var de store fortellingenes forfall. Nietzsche og Garborg hadde en sjelden innsikt, de er nå blitt klisjeer. «Ved overgangen til ett nytt århundre i år 1900 fryktet man at Vårherre skulle komme tilbake og dømme levende og døde. Ved overgangen til år 2000 frykter man at Vårherre aldri skal komme tilbake og dømme levende og døde.» (Berg Eriksen).

Sluttord

Det var enda flere foredrag, men vi har valgt ut de som vi selv hadde mest utbytte og glede av. Arrangørene ville at konferansen skulle være en festforestilling og at vi skulle gå mer sultne hjem enn da vi kom. Begge deler oppnådde de til fulle. Kjersti Bale sin bok «Om melankoli» er innkjøpt, og nysgjerrigheten på Garborgs litteratur er forsterket. Inter- essen for forskning på temaet trolldom og eventyr er befes- tet, og Nietzsche har fått en oppreisning. Ikke minst - vi har fått bekreftet at vi stødt kjem i beit med alt det vi trur vi veit.

I diskusjonen til slutt foreslo Jan Erik Vold at neste konfe- ranse burde handle om gleden. Vi drar dit også!

Korsryggmerter – en funksjonell forstyrrelse?

Hr. redaktør!

Under ovennevnte overskrift i nr. 5, 2001 fant jeg et interessant intervju med dr. Aage Indahl. Når det gjelder lumbago, knytter han helt klart patofysiologien til degenerative forandringer i mellomvirvelskivene, spesielt annulus fibrosus. Det synet støt- ter jeg fullt og helt. men overskriften må jeg si meg svært uenig i. Fra et medisinsk studium for mer enn 30 år siden husker jeg godt at vi ble lært at smerter som man ikke finner noen biolo- gisk forklaring på, kalles «funksjonelle» og må forstås via psy- kologiske/psykiatriske mekanismer. våre studenter forteller at dette synet fortsatt formidles av lærerne. I Taber's Cyclopedic Medical Dictionary finner jeg: «functional disease: general term for inorganic disease...». Den vinkling som overskriften gir når det dreier seg om et så alvorlig helseproblem som ryggmerter,

anser jeg som svært uheldig, ikke minst i lys av det som kommer til uttrykk vedrørende patofysiologien for korsryggmerter i intervjuet med Indahl. Som diagnostikere står vi leger ofte overfor pasienter som har plager som vi ikke finner årsaken til gjennom klinisk undersøkelse og supplerende prøver. Vi har da tre muligheter; vi kan mistro pasienten, vi kan tolke det hele som «psykisk», eller vi kan trekke våre diagnostiske hjelpemid- ler i tvil og skylde på dårlig diagnostisk sensitivitet. Etter mitt syn, og også ut fra intervjuet med Indahl, synes det siste å være tilfelle, ikke at det foreligger noen «inorganic disease».

Knut Laake

Geriatrisk avdeling, Ullevål Sykehus